Doi: 10.34247/artukluakademi.1754416 | Araştırma Makalesi

Artuklu Akademi

Şürünbülâlî'nin Dürerü'l-Hükkâm Haşiyesinde Molla Hüsrev'e Yönelttiği Eleştiriler: Talâk-ı Fârr Örneği Bağlamında Bir Değerlendirme

Ömer Korkmaz | 0000-0002-8070-5398 | okorkmaz@cu.edu.tr

Doç. Dr. | Çukurova Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Adana | Türkiye

https://ror.org/05wxkj555

Hasan Kayapınar | 0000-0001-8752-463X | hasankayapinar03@hotmail.com

Doç. Dr. | Akdeniz Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

Antalya | Türkiye

https://ror.org/01m59r132

Atıf

Korkmaz, Ömer – Kayapınar, Hasan. "Şürünbülâlî'nin Dürerü'l-Hükkâm Haşiyesinde Molla Hüsrev'e Yönelttiği Eleştiriler: Talâk-ı Fârr Örneği Bağlamında Bir Değerlendirme", *Artuklu Akademi* 13/1 (Mayıs 2026), 226-244. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1754416

Öz

Bu çalışma, Osmanlı fıkıh geleneğinin temel metinlerinden biri olan Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserine yazılan haşiyelerden Şürünbülâlî'nin haşiyesini merkez alarak, haşiye literatüründe yer alan eleştirel tutumun niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söz konusu haşiye, sadece metnin şerhine yönelik açıklayıcı bilgiler içermemekte aynı zamanda metne yönelik kavramsal, metodolojik ve içeriksel eleştiriler de ihtiva etmesi bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Şürünbülâlî'nin özellikle talâk-ı fârr konusuna dair getirdiği eleştiriler ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Talâk-ı fârr meselesi, miras hukukuyla aile hukukunun kesiştiği ve toplumda çeşitli suiistimallere açık bir alan olması sebebiyle klasik fıkıh metinlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Şürünbülâlî, bu konuda Molla Hüsrev'in yaklaşımını yeterince açıklayıcı bulmayarak, metnin lafız yapısı, tertip düzeni ve toplumsal gerçeklik üzerinden bir dizi tenkit yöneltmiştir. Özellikle "maraz-ı mevt"in (ölüm hastalığı) tanımında kadın ve erkekler arasında var olan ayrıma dikkat çeken müellif, hüküm inşasında kadın ve erkeğin farklı durumlarının dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca fıkıh hükümlerinin toplumsal gerçeklikle bağ kurması gerektiğini savunmaktadır. Şürünbülâlî'nin eleştirileri yalnızca içeriğe değil, aynı zamanda metnin sunum biçimine ve pedagojik yapısına da yöneliktir. Molla Hüsrev'in bazı meseleleri gereğinden fazla teknik ve karmaşık bir şekilde ele aldığını, bunun da öğrencilerin anlamasını güçleştirdiğini ifade eder. Sonuç olarak, bu makale, Osmanlı fıkıh düşüncesinde haşiye geleneğinin pasif bir tekrardan ibaret olmadığını; bilakis, eleştirel düşüncenin ve içtihat faaliyetinin sürdürüldüğü dinamik bir zemin sunduğunu ortaya koymaktadır. Şürünbülâlî'nin yaklaşımı, klasik metinlere gösterilen saygının eleştirel bir bilinçle harmanlandığı bir örnek olarak değerlendirilmekte; bu yönüyle Osmanlı fıkıh geleneğinde düşünsel süreklilik ile dönüşüm arasındaki ilişkinin izini sürmeye imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Şürünbülâlî, Molla Hüsrev, Dürerü'l-hükkâm, Maraz-ı Mevt, Talâk-ı Fârr.

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştirileri sistematik biçimde inceleyerek Osmanlı hukuk düşüncesinde haşiye geleneğinin eleştirel boyutunu ortaya koymaktadır.
- Özellikle talâk-ı fârr meselesi bağlamında Şürünbülâlî'nin, klasik fıkıh kaynaklarını sadece nakledici değil, sorgulayıcı ve dönüştürücü bir anlayışla ele aldığı gösterilmiştir.
- Şürünbülâlî'nin "maraz-ı mevt" tanımında kadın ve erkeğin farklı değerlendirilmesi gerektiğine dair getirdiği eleştiriler, İslam hukukunda nadir görülen toplumsal duyarlılık örneklerinden biridir.
- Şürünbülâlî'nin metin yapısı, kavramsal ve pedagojik açıklık konularındaki eleştirileri, haşiye yazımının sadece şerh değil, aynı zamanda yöntemsel bir düzeltme aracı olduğunu göstermektedir.
- Şürünbülâlî'nin yaklaşımı, Hanefî mezhebi içerisinde içtihat sınırları içinde kalan fakat klasik otoriteyi eleştiriye açık tutan özgün bir fıkhî düşünce modelini temsil etmektedir.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	31.07.2025
Kabul Tarihi	08.12.2025
Yayın Tarihi	31.05.2026
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı bir araç olan ChatGPT sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Yapay zeka yalnızca dilbilgisi, yazım hataları ve üslup tutarlılığı gibi teknik alanlarda yardımcı olmak amacıyla kullanılmış olup, çalışmanın bilimsel içeriği, analizleri, değerlendirmeleri ve sonuçları tamamen yazarlar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@artuklu.edu.tr
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı — Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Veri Toplanması — Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama — Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Makalenin Yazımı — Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40) Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi — Yazar-1 (%40) - Yazar-2 (%60)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, MLA, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Shurunbulālī's Critique of Molla Husrev in His Ḥāshiya on *Durer al-Ḥukkām*: an Evaluation in the Context of the Ṭalāq al-Fārr Case

Ömer Korkmaz | 0000-0002-8070-5398 | okorkmaz@cu.edu.tr
Assoc. Prof. | Cukurova University |Faculty of Theology | Department of Islamic Law
Adana |Türkiye
https://ror.org/05wxkj555

Hasan Kayapınar | 0000-0001-8752-463X | hasankayapinar03@hotmail.com
Assoc. Prof. | Akdeniz University | Faculty of Theology | Department of Islamic Law
Antalya |Türkiye
https://ror.org/01m59r132

Citation
Korkmaz, Ömer – Kayapınar, Hasan. "Shurunbulālī's Critique of Molla Husrev in His Ḥāshiya on Durer al-Ḥukkām: an Evaluation in the Context of the Ṭalāq al-Fārr Case", *Artuklu Akademi* 13/1 (May 2026), 226-244. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1754416

Abstract
This study focuses on the ḥāshiya written by Shurunbulālī on Molla Husraw's Durer al-Ḥukkām, one of the foundational texts of the Ottoman legal tradition, aiming to reveal the critical dimension within the ḥāshiya literature. Shurunbulālī's work is notable not only for its explanatory comments but also for its conceptual, methodological, and substantive critiques of the main text. In particular, the study analyzes his objections to Molla Husraw's treatment of the ṭalāq al-fārr issue in detail. This topic, situated at the intersection of inheritance and family law, holds significance in classical jurisprudence due to its susceptibility to social abuse. Shurunbulālī finds Molla Husraw's discussion lacking in clarity and raises critiques concerning the textual structure, logical organization, and the legal realism of the rulings. He especially highlights the gendered differentiation in defining marad al-mawt (death illness), emphasizing the need to consider different situations of men and women in legal constructions. He also argues for a stronger relevance between legal rulings and social reality. Furthermore, Shurunbulālī critiques not only the content but also the pedagogical structure of the text, noting that Molla Husraw's highly technical style hinders student comprehension. Ultimately, this article demonstrates that the Ottoman ḥāshiya tradition was not merely a passive commentary practice, but rather a dynamic platform for critical engagement and continued juristic reasoning. Shurunbulālī's approach exemplifies how reverence for classical texts could be integrated with critical consciousness, shedding light on the interplay between continuity and transformation in Ottoman legal thought.

Keywords
Islamic Law, Shurunbulālī, Molla Husraw, Durer al-Hukkām, Marad al-Mawt, Talāq al-Fārr

Higlights
- This study systematically examines Shurunbulali's critiques of Molla Husraw, revealing the critical dimension of the gloss tradition in Ottoman legal thought.
- Specifically in the context of the ṭalāq al-fārr issue, it demonstrates that Shurunbulali approached classical fiqh sources not merely as a transmitter but as a critical and transformative thinker.
- Shurunbulālī''s critique regarding the need to assess men and women differently in the definition of marad al-mawt represents one of the rare examples of social sensitivity found in Islamic law.
- His critiques regarding textual structure, conceptual clarity, and pedagogical accessibility show that gloss writing functioned not only as commentary but also as a tool for methodological correction.
- Shurunbulālī's approach reflects a unique model of legal reasoning within the Hanafi school that remains within the bounds of ijtihād while maintaining a critical stance toward classical authority.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	31.07.2025
Date of Acceptance	08.12.2025
Date of Publication	31.05.2026
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	ChatGPT, an AI-based tool, was used to a limited extent during the preparation of this study. The AI was used solely to assist with technical aspects such as grammar, spelling errors, and stylistic consistency; the scientific content, analyses, evaluations, and conclusions of the study were entirely developed by the authors.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@artuklu.edu.tr

Author Contributions		
	Conceptualization	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Data Curation	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Investigation - Analysis - Validation	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Writing	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Review & Editing	Author-1 (%40) - Author-2 (%60)

Conflict of Interest	No conflict of interest declared

License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, MLA, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Hanefî fıkıh literatüründe müstesna bir yere sahip olan Molla Hüsrev (ö. 885/1480)'in *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eseri, klasik dönem Osmanlı medrese müfredatında uzun süre temel kaynak olarak okutulmuş, usul ve fürûa dair sistemli yaklaşımıyla hem döneminde hem de sonrasında büyük kabul görmüştür. Fıkhî meselelerin tertip ve ifade tarzı bakımından diğer metinlerden ayrılan bu eser, yalnızca bir fıkıh kitabı değil, aynı zamanda Hanefî mezhebinin iç tutarlılığını ve ilmî geleneğini yansıtan hacimli bir fıkıh külliyatı niteliğindedir.

Bu metin üzerine Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) tarafından kaleme alınan haşiye, klasik fıkıh metnine yöneltilmiş dikkatli ve çoğu zaman eleştirel bir yaklaşımın ürünüdür. Şürünbülâlî, haşiyesinde yalnızca metnin içeriğini açıklamakla yetinmemekte; aynı zamanda kavramsal tercihler, metinsel tertip, örfî pratiklerle uyuşmazlıklar ve toplumsal gerçekliklerle çelişen hükümler üzerinde de ayrıntılı biçimde durmaktadır. Özellikle Molla Hüsrev gibi mezhep içi otoriter bir isme yöneltilen eleştiri ve müdahaleler, gelenek içindeki dinamik yorum süreçlerini gözler önüne sermektedir.

Bu tür yorum ve müdahalelerin en belirgin biçimde görüldüğü meselelerden biri olan "Talâk-ı fârr" konusu, Şürünbülâlî'nin haşiyesindeki eleştirel yaklaşımını anlamak bakımından son derece uygun bir örnek teşkil eder. Nikâh ve talâk gibi teknik konuların içtihat ve yorum farklılıklarına açık yapısı, müelliflerin mezhepteki mevcut görüşleri yeniden değerlendirme imkânı bulduğu alanların başında gelir. Bu nedenle "Talâk-ı fârr" meselesi özelinde yapılacak bir analiz, hem Şürünbülâlî'nin *Dürerü'l-Hükkâm* metnine yaklaşımını hem de fıkıh metinleri arasındaki tartışma zeminini açığa çıkarmak açısından önemli bir katkı sunacaktır.

Bu çalışma, Şürünbülâlî'nin talâk-ı fârr konusunda Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştirileri tahlil ederek, onun fıkhî muhakeme yöntemini ve eleştirel yaklaşım tarzını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde, Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği bu tür eleştirilerin sistematik biçimde ele alındığı yahut özellikle talâk-ı fârr örneği üzerinden metodolojik bir değerlendirmeye tabi tutulduğu müstakil bir çalışmanın bulunmaması, araştırmayı özgün kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve Hanefî fıkhı içerisindeki metodolojik çeşitliliği ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın Osmanlı ilim geleneğinde haşiye yazımının sadece metni açıklayıcı değil, aynı zamanda eleştirel ve içtihadî bir tartışma zemini olarak işlev gördüğünü göstermeye yönelik bir katkı sunması da hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, nitel içerik analizi yöntemi benimsenmiş; Şürünbülâlî'nin haşiyesindeki ilgili bölümler metin içi tutarlılık, kavramsal çerçeve ve yorum yöntemi bakımından incelenmiş, gerektiğinde Hanefî literatürdeki temel yaklaşımlarla ilişkilendirilmiştir.

1. Molla Hüsrev'in Hayatı ve İlmi Kişiliği

Molla Hüsrev (Mehmed b. Ferâmurz b. Ali), Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) devri Osmanlı'sının en önde gelen Hanefi hukukçularındandır.[1] Kaynaklar doğum tarihini tam vermese de, Fatih dönemi kaynaklarına göre yaklaşık 802/1400'lerden sonra Sivas çevresinde doğduğu; küçük yaşta babasını kaybedip eniştesi Hüsrev Bey'in himayesinde yetiştiği aktarılmaktadır. 885/1480'de İstanbul'da vefat eden Molla Hüsrev'in kabri Bursa'daki kendi medresesinin hazîresindedir.[2]

---

[1] Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27.

[2] OrhanEnçakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 224-225.

Osmanlı ilim ve hukuk geleneğinin önde gelen simalarından biri olan Molla Hüsrev, hem ilmî faaliyetleri hem de ilmiye teşkilatında üstlendiği görevlerle dikkat çekmiş mümtaz bir Osmanlı âlimidir.[3] Döneminin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiş, eğitim-öğretim, yargı ve telif alanlarında sergilediği faaliyetlerle Osmanlı ilim dünyasında derin izler bırakmıştır. İlmiye teşkilatındaki kariyerine müderrislik ile başlayan Molla Hüsrev, Ayasofya ve Sahn-ı Semân gibi dönemin en seçkin medreselerinde ders vermiş, Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân medreselerini kurması sürecinde vezir-i azam Mahmud Paşa (ö. 878/1474) ve dönemin önemli bilim insanlarından Ali Kuşçu (ö. 879/1474) ile birlikte eğitim programlarını hazırlayan heyette yer almıştır. Müderrislik görevinin ardından kadılık görevlerinde bulunmuş; İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey (ö. 863/1459)'den sonra bu göreve getirilen ikinci isim olarak İstanbul kadılığı yapmıştır. Nihayetinde Osmanlı ilmiye teşkilatının en üst mertebesi olan şeyhülislâmlık makamına ulaşmış ve bu görevle ilmi kariyerini taçlandırmıştır.[4]

Molla Hüsrev, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, kelam, mantık, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi pek çok alanda eser vermiş olmakla birlikte, asıl şöhretini fıkıh ve fıkıh usûlü alanındaki çalışmalarıyla kazanmıştır; bu alanlardaki eserleri, Osmanlı hukuk tarihi içindeki konumunu belirlemiştir. Özellikle fıkıh alanında kaleme aldığı *Dürerü'l-hükkâm* ile fıkıh usûlü alanındaki *Mir'âtü'l-usûl* adlı eseri, Osmanlı medreselerinde uzun yıllar müfredatın temel parçaları arasında yer almıştır. Ayrıca söz konusu eserler üzerine şerh, haşiye, ta'lik ve tercüme gibi çeşitli ilmî çalışmalar yapılmış ve eserleri defalarca basılmıştır.[5]

[3] Molla Hüsrev ve eserleri hakkında günümüzde çok sayıda akademik çalışma kaleme alınmıştır. Onun hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve fıkhî yaklaşımı üzerine yapılan bu çalışmalar, Osmanlı ilmî geleneği ve hukuk düşüncesinin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Ferhat Koca'nın *Molla Hüsrev* adlı kapsamlı monografisi, onun ilmî kişiliği ve eserleri hakkında temel başvuru kaynaklarından biridir. Ferhat Koca, *Molla Hüsrev* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008). Abdurrahim Ayğan, Hadi Ensar Ceylan ve Seyit Badır'ın yüksek lisans tezleri ise onun fıkhî ve usûlî yaklaşımını çeşitli yönleriyle incelemiştir. Abdurrahim Ayğan, *Dürer Kitabı Çerçevesinde Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Hadi Ensar Ceylan, *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Fürû'a Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Seyit Badır, *Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013. OrhanEnçakar'ın 2014 yılında kaleme aldığı makalesi, eserin etrafında şekillenen ilmî geleneği sistematik biçimde ele alan öncü çalışmalardan biridir.Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 223-277. Encakar ayrıca konuyla ilgili bildirisiyle, *Dürer* üzerine yazılan şerh ve haşiyeleri, Osmanlı ilmi mirası içindeki yeri ve etkileri bakımından değerlendirmiştir. Orhan Encakar, "Osmanlı'da Şerh-Hâşiye Geleneği: Dürer Hâşiyeleri Örneği", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Mürteza Bedir vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2017), 80-117. Her iki çalışma da *Dürer* ekseninde teşekkül eden şerh-haşiye geleneğinin mahiyetini ve bu geleneğin ilmî sürekliliğe katkısını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bu literatüre katkı sağlayan bir diğer kapsamlı çalışma ise Betül Kara tarafından 2022 yılında tamamlanan doktora tezidir Betül Kara, *Dürerü'l-Hükkam Fî Şerhi Gureri'l-Ahkam'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkhî Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022). Bunların yanı sıra Molla Hüsrev'i konu edinen pek çok makale ve tebliğ yayımlanmış, hatta onun ilmî mirasını değerlendirmek amacıyla "Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu" başlıklı bir ilmî toplantı da düzenlenmiştir. Bu çalışmalar, Molla Hüsrev'in Osmanlı ilim dünyasındaki etkisini ve klasik fıkıh geleneği içerisindeki özgün konumunu ortaya koyma bakımından dikkate değerdir.

[4] Molla Hüsrev'in şeyhülislam unvanını fiilen taşıyıp taşımadığı meselesi, literatürde tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar, şeyhülislamlık makamının kurumsal bir yapı olarak özellikle Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren teşekkül ettiğini, dolayısıyla Molla Fenârî ve Molla Hüsrev gibi erken dönem Osmanlı âlimlerinin bu unvana resmî anlamda sahip olmadığını ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, söz konusu âlimlere "şeyhülislam" denilmesi, daha çok onların ilmî otoritesini ve dönemlerindeki yüksek itibarlarını ifade etmek amacıyla sonradan kullanılan bir nitelendirmedir. Bu bağlamda, Molla Hüsrev'in şeyhülislamlık makamını resmen işgal edip etmediği meselesi, ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Bununla birlikte, burada esas vurgulanmak istenen, onun Osmanlı ilmiyesinin en üst düzeyinde yer alan seçkin bir âlim olduğudur. Zira gerek görev aldığı medreseler, gerek kadılık ve müderrislik faaliyetleri, gerekse eserlerinin etkisi, onu döneminin en nüfuzlu ilim adamları arasında konumlandırmaktadır. Konuyla ilgili detaylı değerlendirmeler için bk. Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 201-210; M. Salih Arı, "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1994), 170-178; Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

[5] Eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Hasan Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 173-207; Şükrü Özen, "Molla Hüsrev'in Velâ Meselesi ile İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) - Bildiriler* (Bursa, 2013), 325-393; Şükrü Özen, "Bir Mirasın Gölgesinde Velâ Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganîzâde Mehmed Nâdirî'nin Şeyhülislâma Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları* 41 (2013), 71-124; Ayğan, *Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri*, 12; Ceylan, *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı*, 15; Ömer Korkmaz, "Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (2019), 239; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/252-254.

2. *Dürerü'l-Hükkâm*'ın İçeriği ve Önemi

Molla Hüsrev'in en meşhur eseri, Hanefî fıkhını kısa ve adeta maddeler hâlinde özetleyen *Gurerü'l-Ahkâm* adlı kitabının genişletilmiş şerhidir. Bu eser *Dürerü'l-Hükkâm fî şerhi Ġureri'l-Ahkâm* adıyla 12 Zilkâde 877 (10 Nisan 1473) tarihinde kaleme alınmaya başlanmış ve 2 Cemâziyelevvel 883 (1 Ağustos 1478)'de tamamlanmıştır. Dönemin belgelerinde Fatih Sultan Mehmed'e sunulduğu belirtilen müellif nüshasının günümüze ulaştığı ifade edilmiştir.[6]

Eserin tertibi, klasik Hanefî fıkhın düzenine uygun olarak düzenlenmiştir. Eser, "Kitâbü't-Tahâre"den "Kitâbü'l-Vasıyye"ye uzanan 55 *kitâb*, 120 *bâb*, 35 *fasıl*, aralarında tekmile ve tenbîhlerin de bulunduğu kapsamlı bir yapıya sahiptir.[7] Muteber Hanefî kaynakları sistematik biçimde bir araya getiren *Dürerü'l-Hükkâm*, devlet katında da kanunî değer kazanan (devletin "yarı resmî hukuk kitabı" olarak anıldığı) bir eser hâline gelmiştir.[8]

Dürerü'l-Hükkâm, Osmanlı medreselerinde asırlar boyu temel ders kitabı olarak okutulmuş; 19. yüzyıl başında kurulan Medresetü'l-Kudât'ın dört yıllık müfredatında haftada beş saat *Dürer* okutularak "*Dürer* muallimliği" mefhumu oluşmuştur.[9] Bu yüzden eser, Osmanlı ilmiye geleneğinde Mecelle ile birlikte en itibarlı hukuk kaynaklarından biri kabul edilmiştir. Klasik Hanefî usûl ve fıkıh literatürüne dayanmakla birlikte Molla Hüsrev'in kendi tecrübelerini de yansıtan *Dürerü'l-Hükkâm*, Osmanlı'da Hanefî fıkhının klasik bir özeti ve tartışma zemini olarak uzun yıllar rağbet görmüştür.[10]

3. *Dürerü'l-Hükkâm* Çevresindeki Haşiye Literatürü

Dürerü'l-Hükkâm etrafında Osmanlı uleması arasında zengin bir şerh-haşiye geleneği gelişmiştir. Eser üzerine tam, eksik ve kısmi hâşiye ve ta'lîkler yazılmış; ayrıca Molla Hüsrev'in görüşleri üzerinde tenkit-yanıt tarzında risaleler de kaleme alınmıştır.[11] Örneğin, Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1572) *Dürer*'e lügavî-ıstılâhî açıklamalar içeren bir haşiye yazmış, babasının (Hasan Çelebi) haşiyesine benzer biçimde Molla Hüsrev'in ifadelerini düzelterek itirazlar yöneltmiştir.[12] Çağdaşı Vânkulu (ö. 1000/1592), *Nakdü'd-Dürer* adlı ünlü tenkit haşiyesini kaleme almış; bu eser adından da anlaşılacağı üzere Molla Hüsrev'in tercih ve tashihlerini eleştirmeye odaklanmıştır.[13] Ayrıca Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631), İsmâil b. Abdülganî en-Nablusî (ö. 1062/1652), Nuh b. Mustafa (ö. 1070/1660), Abdülhalîm b. Pîr Kadem (ö. 1088/1677), Ebû Sa'îd el-Hâdimî (ö. 1176/1762) gibi âlimler de meşhur hâşiyeler kaleme almışlardır.[14]

Dürerü'l-Hükkâm üzerine yazılan haşiye literatürü içinde Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî tarafından yazılan *Gunyetü ẕevi'l-aḥkâm fî buġyeti Düreri'l-hükkâm* adlı haşiye dikkat çeker. Şürünbülâlî, bu eserinde *Dürer*'de tespit ettiği problemli ifadeleri tashih etmiş, mutlak hükümleri kayıt altına alarak tahsis etmiş, eksik bırakılan meseleleri *tenbîh* veya *tetimme* başlıkları altında tamamlamış, Hanefî mezhebinin muteber görüşlerini öne çıkararak kendi değerlendirmelerine de yer vermek suretiyle sistematik bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim müellif, bu haşiyesini "Okuyucuyu birçok fıkıh kitabına ihtiyaç duymaktan kurtaracak bir eser" olarak nitelendirmiştir.[15]

---

6 Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", 10/27.
7 Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", 10/27.
8 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 223.
9 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 223; Ençakar, "Osmanlı'da Şerh-Hâşiye Geleneği: Dürer Hâşiyeleri Örneği", 81.
10 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 226.
11 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 223.
12 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 237.
13 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 229.
14 Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", 10/28.
15 Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm (Dürerü'l-hükkâm içinde)* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiye, ts), 1/4-5; Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 233.

Dürerü'l-Hükkâm çevresindeki haşiye ve tenkit literatürü, Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm*'ını hem zenginleştirmiş hem de üzerinde çok yönlü entelektüel bir diyaloğa zemin hazırlamıştır.

4. Şürünbülâlî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Tam adı Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şürünbülâlî olan müellif, H. 994/M. 1585 yılında günümüzde Mısır'ın Menûfiye vilayeti sınırlarında kalan Şübrâbilûle beldesinde doğmuştur. Nisbesi de bu köyden gelmektedir.[16] Küçük yaşlarda babası tarafından Kahire'ye götürülerek burada ilmî tahsile başlamış, altı yaşlarında Ezher çevresinde eğitime dâhil olmuştur.[17]

İleri derecede Arap dili ve edebiyatı, usûl-i fıkıh, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi farklı ilim dallarında eğitim gören Şürünbülâlî, daha sonra Ezher'de müderrisliğe tayin edilmiş, dönemin en itibarlı Hanefî fakihlerinden biri olarak tanınmıştır. Muhibbî (ö. 1111/1699), onun gerek ilmiyle gerekse şahsiyetiyle dönemin önde gelen âlimlerinden biri olduğunu ve halk ve devlet erkânı nezdinde büyük saygı gördüğünü belirtir.[18] Şürünbülâlî, H. 1069/1659 yılında Kahire'de vefat etmiş ve Türbetü'l-Mücâvirîn adlı mevkide defnedilmiştir.[19]

Şürünbülâlî, fıkıh ilminin özellikle ibadetler bahsinde uzmanlaşmış, eserlerinde açık, anlaşılır bir üslup benimseyerek hem öğrencilere hem de müderrislere hitap etmeyi başarmıştır. Hanefî mezhebi içerisinde müteahhirîn dönemi fakihleri arasında yer almakta; özellikle tercih ehli oluşu ve mezhepteki görüş ayrılıklarında naslara en uygun olanı seçme konusundaki titizliğiyle ön plana çıkmaktadır.[20]

Şürünbülâlî'nin çok sayıda eseri bulunmakla birlikte,[21] özellikle ibadetler konusunda yazmış olduğu *Nûrü'l-İzâh ve Necâtü'l-Ervâh*, *İmdâdü'l-Fettâh Şerhu Nûri'l-İzâh*, *Merâkı'l-Felâh bi-İmdâdi'l-Fettâh* ile *Dürerü'l-Hükkâm* üzerine yazdığı haşiyesi onun fıkıh ilmindeki derinliğini ve sistematik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Şürünbülâlî'nin eserleri, yalnızca kendi döneminde değil, sonraki asırlarda da büyük rağbet görmüştür. Örneğin *Merâkı'l-Felâh* adlı eseri özellikle Ahmed Tahtâvî'nin esere yazdığı haşiye ile birlikte, Osmanlı döneminde kaleme alınan en kapsamlı ilmihallerden biri olan Mehmed Zihnî Efendi (ö. 1913)'nin "Nîmet-i İslâm" adlı eserinin temel kaynaklarından biri olmuştur. Mehmed Zihnî Efendi, bu durumu açıkça ifade ederek *Merâkı'l-Felâh*'ı ve haşiyesini "asıl metin" olarak kabul ettiğini beyan etmiştir.[22] Şürünbülâlî'nin eserleri İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi son dönem Hanefî fakihleri tarafından da sıklıkla referans alınmış, *Reddü'l-Muhtâr*'da onun fıkhî tercihlerine sıkça atıfta bulunulmuştur.[23] Yine *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Mecelletü'l-ahkâm* müellifi Ali Haydar Efendi (ö. 1935) de ondan çeşitli nakillerde bulunmuştur.[24]

Şürünbülâlî'nin ilmî birikimi ve mezhep içindeki yetkinliği değerlendirildiğinde, onun yalnızca aktarıcı bir fakih değil; aynı zamanda muhakkik ve içtihat ehli bir âlim olduğu görülmektedir. Özellikle eserlerinde, Molla Hüsrev gibi önceki dönemin otoritelerine yönelttiği eleştiriler, bu vasfını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, *Dürerü'l-Hükkâm* haşiyesinde ele aldığı talâk-ı fârr meselesine dair değerlendirmeleri, mezhep içi ilmî tartışmaların ne derece

---

16 Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâîl ed-Dûkātî Tahtâvî, *Ḥâşiyetü't-Tahtâvî ʿalâ Merâḳı'l-felâḥ*, ed. Muḥammed Abdüaziz Ḫalidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/14.

17 Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/274.

18 Muhammed el-Emîn el-Muhibbî, *Ḫulâṣatü'l-es̱er fî aʿyâni'l-ḳarni'l-ḥâdî ʿaşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 2/38.

19 Muhibbî, *Ḫulâṣatü'l-es̱er*, 2/39.

20 Topal, "Şürünbülâlî", 39/274.

21 Topal, "Şürünbülâlî", 39/274-276.

22 Mehmed Zihni, *Nimet-i İslam* (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1978), 31.

23 Bk. Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr şerhi Tenvîru'l-ebsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/52, 74, 75, 79, 89.

24 Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı", 233-234.

derinlikli ve metodolojik bir zeminde yürütüldüğünü gösteren dikkate değer örneklerden biridir. Dönemin en etkili fıkıh metinlerinden biri olan Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm*'ına yazdığı *Ḥâşiyetü Gunyetü Ẕevi'l-Aḥkām* adlı eserde, zaman zaman müellifin görüşlerini eleştirmekte ve bunları mezhepte kabul görmüş diğer kanaatlerle karşılaştırarak yeniden değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu yönüyle Şürünbülâlî, Hanefî geleneği içerisinde sadece nakil yapan bir fakih değil, aynı zamanda mukayeseli bir bakış açısına sahip, metinler arası tutarlılığı ve içtihat imkânlarını sorgulayan eleştirel bir hukukçu kimliği sergilemektedir. Molla Hüsrev'in bazı meselelerdeki kanaatlerini yeniden tartışmaya açması ve yerleşik görüşleri farklı bir metodolojik yaklaşımla ele alması, onu sonraki dönem Hanefî fakihleri arasında özgün bir konuma yerleştirmektedir.

Bu bağlamda, Şürünbülâlî'nin *Dürerü'l-Hükkâm* haşiyesi kapsamında ele aldığı talâk-ı fârr meselesi, onun eleştirel tavrının karakteristik bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu mesele üzerinden yapılacak değerlendirme, hem Şürünbülâlî'nin metne yaklaşım biçimini hem de Hanefî mezhebi içerisindeki içtihat imkânlarını ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, öncelikle talâk-ı fârr meselesine dair genel bir çerçeve sunulacak; ardından Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelik itiraz ve değerlendirmeleri detaylı biçimde ele alınacaktır.

5. İslam Hukukunda Talâk-ı Fârr

Kur'ân-ı Kerîm, evliliği fıtrî ve kalıcı bir birliktelik olarak teşvik etmiş; aile kurumunun korunmasını esas almış, boşanmayı ise nihâî çözüm olarak öngörmüştür. Bu nedenle İslam hukukunda talâk, evlilik kurumunun sağlıklı bir biçimde yürütülememesi durumunda başvurulabilecek meşru fakat hoş karşılanmayan bir hak olarak değerlendirilmiştir. Ancak evlilik birliğinin çekilmez hâle gelmesi durumunda taraflara, özellikle de erkeğe, evliliği sona erdirme hakkı tanınmış, fakat bu hakkın kötüye kullanılmaması için çeşitli hukukî ve ahlâkî tedbirler de geliştirilmiştir. Bu kapsamda boşama hakkının kötüye kullanımının en belirgin örneklerinden biri olarak talâk-ı fârr, yani ölüm hastalığı esnasında kadını mirastan mahrum bırakmak kastıyla gerçekleştirilen boşamalar öne çıkmaktadır.

5.1. Talâk-ı Fârr'ın Tanımı

Talâk-ı fârr, kelime anlamıyla "kaçıran boşama" olup, fıkıh literatüründe daha çok ölüm hastalığı (maraz-ı mevt) sırasında yapılan, kadını mirasçılıktan mahrum bırakma amacı güden boşamaları ifade eder.[25] Bu tür boşamalarda, kocanın gerçek niyeti boşanmayı gerçekleştirmek değil, eşinin üzerindeki miras hakkını engellemektir.[26] Fakihler, bu gibi tasarrufların istihsân[27] ya da sedd-i zerâi' gibi ilkeler uyarınca önlenmesi gerektiğini savunmuşlar; bu nedenle boşama eyleminin geçerliliğini kabul etmekle birlikte, kadının mağduriyetini giderecek hükümler benimsemişlerdir.

Talâk-ı fârr'ın fıkhî sonuçları açısından temel belirleyici unsur, boşamanın maraz-ı mevt durumunda gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Maraz-ı mevt ile ilgili farklı tanımlar[28] mevcut olmakla birlikte bir hastalığın "ölüm hastalığı" sayılabilmesi için iki temel şart öne sürülür: 1.

---

[25] Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 6/154; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Baḥrü'r-râiḳ şerḥu Kenzi'd-deḳâiḳ* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts), 4/46; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, 3/383.

[26] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, 3/383-386.

[27] Günümüzde yapılan çalışmalarda sedd-i zerâyi' ilkesi gereğince mirasçı olacağı söylense de klasik Hanefî kaynaklarında bu hüküm istihsân ile açıklanmaktadır. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/154-155.

[28] Farklı tanımlar için bk. İbn Nüceym, *Baḥrü'r-râiḳ*, 4/46; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, 3/383-384.

Hastalık, objektif olarak ölüm korkusu doğurmalıdır.[29] 2. Kişi, bu hastalıktan iyileşmeden ölmelidir. Bu kriterler sağlandığında, hasta kişinin bazı tasarrufları sınırlamalara tabi tutulur. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'de maraz-ı mevt, "Kişinin hayatını idame ettirecek temel faaliyetleri yapamaz hâle geldiği, genellikle bir yıl içinde ölümle neticelenen hastalıklar" olarak tanımlanır. Bu duruma savaş meydanındaki ölüm riski, batan bir gemiden kurtulma çabası veya yırtıcı bir hayvanın pençesine düşmek gibi ölümcül riskler de dâhil edilmiştir.[30]

5.2. Talâk-ı Fârr'ın Hükmî Sonuçları ve Mezheplerin Görüşleri

Talâk-ı fârr'ın geçerliliği konusunda mezhepler arasında ittifak vardır. Bilinci yerinde olan ve edâ ehliyetine sahip bir bireyin, ölüm hastalığı esnasında gerçekleştirdiği boşama işlemi, fıkıh kurallarına göre geçerli kabul edilmiştir. Ancak bu boşamanın sonuçları, özellikle kadının mirasçılığı açısından tartışmalara konu olmuştur.

Kadının mirasçılığı, talakın mahiyetine göre değişmektedir. Koca eşini ric'î talâk ile boşamışsa ve kadın iddet süresi içerisinde iken koca vefat ederse, evlilik hükmen devam ettiği için bütün mezheplerce kadının mirasçı olacağı kabul edilmiştir.[31] Bu durumda kadının rızası olup olmaması da sonucu değiştirmez. Kocanın eşini bâin talâk ile boşaması durumunda kadının mirasçı olup olamayacağı konusunda ise mezhepler arasında farklı görüşler[32] savunulmuştur. Hanefî ve Mâlikîler, kadının iddet süresi içinde olması, boşamanın kendi rızası dışında gerçekleşmesi ve daha önce evlilik ilişkisinin fiilen kurulmuş olması şartıyla kadının mirasçı olacağını kabul ederler. Hanefîler'e göre kadın iddetini tamamladıktan sonra koca vefat ederse mirasçı olamaz; ancak Mâlikîler, iddetin sona erip ermediğine ve kadının yeniden evlenip evlenmediğine bakmaksızın, miras hakkının devam edeceği görüşündedir.[33] Hanbelî mezhebinde sahîh olan görüşe göre kadın, başka biriyle evlenmediği sürece, kocanın ölümünden sonra bile mirasçı olabilir.[34] Şâfiî mezhebinin kadîm görüşü, Hanefî ve Mâlikîlere paralel olarak kadının belirli şartlarda mirasçı olabileceğini ifade ederken, cedîd görüşü bu imkânı tamamen reddeder.[35] Bu görüşe göre bâin talâkla evlilik sona erdiğinden, mirasçılık ilişkisi de hukuken kesilmiş olur.

Bu konuda en çok atıf yapılan delil, Hz. Osman (ö. 35/656)'ın, sahâbî Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652)'ın ölüm döşeğinde eşini bâin talâkla boşamasına rağmen, karısını ona mirasçı kılmasıdır.[36] İbnü'z-Zübeyr (ö. 73/692)'in bu karara karşı çıkmış olması, bu konuda bir icmâ bulunmadığı görüşünü savunanlara dayanak teşkil etmiştir. Buna karşın el-Bâcî (ö. 474/1081) gibi

---

[29] Örneğin İbn Kudâme hastalığı "muhavvif (korkutucu)" olarak vasıflamaktadır. Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî el-Maḳdisî İbn Ḳudâme, *el-Muġnî* (Ḳâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 6/395.

[30] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-ḥukkâm fî şerḥi mecelleti'l-aḥkâm*, ed. Fehmî el-Ḥuseynî (b.y.: Dâru'l-Cîl, 1991), 4/136-137 Ayrıca bk. Hatice Kübra Şelli, *Maraz-ı mevt halinde yapılan hukuki tasarrufların geçerliliği problemi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 50; Taha Abdullah Ahmed el-Haddad, "Hükmü Mirasi'l-Mutallaka fi Marazi'l-Mevti Talaken Ba'inen Dirasetun Mukarinetun Beyne'ş-Şeri'ati'l-İslamiyye ve'l-Kavanini'l-Vaz'iyye", *BALAGH: Journal of Islamic and Humanities Studies* II/2 (2022), 27.

[31] İbn Ḳudâme, *el-Muġnî*, 6/395; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Humâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, ed. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2003), 4/145.

[32] Mezheplerin görüşü için bk. Ali Bakkal, "Maraz-ı Mevt", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/41; Fatih Çinar, *İslam Aile Hukuku Bağlamında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Görüşleri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 226; Haddad, "Hükmü Mirasi'l-Mutallaka fi Marazi'l-Mevt", 28-31; Fatih Orhan, *Hanefi Fıkhında Aile Hukuku* (Ankara: Günce Yayınları, 2023), 93-95.

[33] Serahsî, *el-Mebsût*, 6/154-155; Ebû'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelusî İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḳteṣid* (Ḳâhire: Dâru'l-Ḥadîs, 2004), 3/102-103.

[34] Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in Hanefîlerle aynı görüşte olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbn Ḳudâme, *el-Muġnî*, 6/395.

[35] Serahsî, *el-Mebsût*, 6/154; İbn Ḳudâme, *el-Muġnî*, 6/395.

[36] Serahsî, *el-Mebsût*, 6/155.

bazı Malikî fakihleri, sahâbe uygulamalarına dayanarak kadının mirasçı olması gerektiği konusunda sükûtî icmâ oluştuğunu savunur.[37]

Ayrıca bu konuda aklî bir delil olarak, murisini öldüren mirasçının, mirastan mahrum bırakılması kıyas yoluyla örnek gösterilir. Buna göre, bir kimse mirası haksız şekilde elde etmek için bir fiilde bulunursa (örneğin öldürme), bu fiili kendisine miras hakkını kaybettirir. Aynı şekilde, bir kimse mirasçısını haksız şekilde mahrum bırakmak amacıyla bir fiilde bulunursa (örneğin ölüm hastalığında bâin talâkla boşama), bu niyet de hükmün tersine çevrilmesini haklı kılar.[38]

Talâk-ı fârr meselesinde kadının mirasçı kılınmasını savunan yaklaşımlar, hukukun kötüye kullanılmasını engellemeye dönük maslahat temelli bir anlayışa dayanmaktadır. Özellikle ölüm hastalığı gibi kritik bir dönemde, tasarruf ehliyetinin kötüye kullanılabileceği ihtimali karşısında, şer'î hükümlerin zahirine bağlı kalmak yerine, kast ve niyet temelinde bir değerlendirme yapılması gerektiği savunulmaktadır. Bu anlayış, kadınların haklarının korunması ve mirastan haksız yere mahrum edilmelerinin önlenmesi açısından önemlidir.

Talâk-ı fârr, İslam hukukunun, boşanma hakkını mutlak biçimde bireye teslim etmekle birlikte bu hakkın kötüye kullanımına karşı çeşitli koruma mekanizmaları geliştirdiğini göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir. Bu mesele, aynı zamanda fıkhî düşüncede niyetin hukukî sonuçlar üzerindeki etkisini göstermekte; şer'î bir yetkinin amacına aykırı kullanımı durumunda hukukî bir müdahalenin meşruiyetini ortaya koymaktadır. Günümüz aile hukuku açısından da talâk-ı fârr meselesi, boşanma sürecinde zayıf tarafın (genellikle kadın) haklarının güvence altına alınması bakımından önemli bir tarihî örnek olarak değerlendirilebilir.

6. Şürünbülâlî'nin Talâk-ı Fârr Konusunda Molla Hüsrev'e Eleştirileri

Şürünbülâlî, *Dürerü'l-Hükkâm* üzerine yazdığı haşiyesinde Molla Hüsrev'in birçok tespitine şerhler düşmüş, bazı meselelerde ise açık biçimde itiraz ederek farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eleştirilerden bazıları, talâk-ı fârr meselesiyle ilgilidir.

6.1. Ölüm Hastalığına Verilen Örneğin Kadınları Kapsamadığı Yönünde Eleştirisi

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm* adlı klasik fıkıh eserinde, ölüm hastalığına (*maraz-ı mevt*) yakalanan kişiyi "galip hâli helâk olan kişi (durumunun çoğu yönüyle helâk/ölüm olması baskın olan kimse)" şeklinde tanımlayarak,[39] bu hâlin fıkhî sonuç doğuracak bir vasıf olarak nasıl değerlendirileceğini ortaya koymuştur. Ölüm hastalığına ilişkin bu tanım, kişinin karşılaştığı durumun ölümle neticelenme ihtimalinin baskın olduğu hâlleri kapsamakta ve özellikle malî ve ailevî tasarrufların hüküm kazanıp kazanmayacağına dair belirleyici bir ölçüt olarak işlev görmektedir.

Molla Hüsrev, ölüm hastalığı hâlini açıklarken bununla ilgili somut bazı örnekler verir. Bu bağlamda, "ev dışındaki maslahatlarını göremeyecek derecede zayıf düşme" durumunu ölüm hastalığının en temel alameti olarak zikreder. Buradaki ölçüt, bireyin gündelik işlerini, toplumsal yükümlülüklerini yahut ekonomik faaliyetlerini yerine getiremeyecek kadar güçsüzleşmesidir. Ölüm hastalığının teşhisi, talâkın geçerlilik veya hükümlerini doğrudan etkileyen bir unsurdur. Zira ancak ölüm hastalığı sabit olursa, bu kapsamda yapılan boşama talâk-ı fârra yani bir tür hileye dönüşebilir ve özel hükümlere tabi olur.

---

[37] İcmâ konusundaki tartışmalar için bk. Mehmet Aziz Yaşar, "İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü ve Hukukî Sonucu", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (2021), 106-107.

[38] Yaşar, "Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü", 106.

[39] Muhammed b. Ferâmûz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiye, ts), 1/380.

Bu tanımın kadın ve erkeğin farklı özelliklerini dikkate almayarak göz ardı etmesi, Şürünbülâlî tarafından eleştirilmiştir.[40] Şürünbülâlî'ye göre, Molla Hüsrev'in ölüm hastalığına dair önerdiği tanım mutlak değildir ve belirli açılardan eksik kalmaktadır. Özellikle ölüm hastalığı hususunda kadınları da kapsaması bakımından bu tanımın yeniden ele alınması gereklidir. Şürünbülâlî, söz konusu tanımın erkeklerin sosyal ve ekonomik rolü temelinde yapılandığını, ancak kadınların geleneksel toplumsal konumları göz önünde bulundurulduğunda bu ölçütün onlar açısından geçerlilik taşımadığını belirtir. Şürünbülâlî, kadınlar açısından ölüm hastalığının alameti olarak "ev içindeki görevlerini yerine getiremeyecek derecede zayıf düşme" durumunun esas alınması gerektiğini savunur.[41] Zira geleneksel toplum yapısında kadınların faaliyet alanı büyük ölçüde ev içindeki işleriyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla bir kadının "evin dışındaki maslahatlarını görememesi" onun ölmek üzere olduğuna dair yeterli bir belirti değildir. Şürünbülâlî'ye göre, erkek ve kadının görev ve sorumluluk alanları farklılık arz ettiğinden, ölüm hastalığına ilişkin tespitlerde de bu farklılığın hesaba katılması gereklidir.

Sonuç itibariyle Şürünbülâlî'nin bu itirazı, sadece ölüm hastalığı tanımına değil, aynı zamanda bu tanımın doğurduğu hükümlerin cinsiyet temelli olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğine dair bir öneri niteliği taşır. Bu yaklaşım, hüküm inşasının yalnızca metin merkezli değil, aynı zamanda sosyal bağlamı gözeten bir anlayışla şekillenmesi gerektiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

6.2. Ölüm Hastalığına Dair Gemide Boğulma Örneğine Yönelik Eleştirisi

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde ölüm hastalığı (*maraz-ı mevt*) kavramını yalnızca biyolojik ve kronik bir hastalıkla sınırlı tutmayarak, bu kavramı daha geniş bir fıkhî çerçeveye yerleştirme gayesi güder. Ona göre ölüm hastalığı, kişinin yaşamını tehdit eden, sonucu itibarıyla ölümün baskın ihtimal hâline geldiği her türlü durumla ilintili olabilir. Bu bağlamda Molla Hüsrev, sadece tıbbî anlamda bir hastalıkla değil, aynı zamanda ani ve beklenmedik ölüm tehlikesi içeren çeşitli durumlarla da *maraz-ı mevt* hükmü tesis edilebileceğini ifade eder.[42]

Bu yaklaşımın somut bir örneği olarak, "bir kimsenin gemiye binmesi ve bindiği geminin kırılması" (رَكِبَ سَفِينَةً فَانْكَسَرَتْ) hâlini zikreder.[43] Molla Hüsrev'e göre bu durum, kişinin hayatının ciddi şekilde tehlikeye girdiğini ve bu sebeple ölümle yüz yüze kalınabileceğini gösteren bir durumdur. Ancak Şürünbülâlî, bu örneklemeye yönelik önemli bir tenkitte bulunur. Ona göre yalnızca geminin kırılması (*inkisâr*) durumu, kişinin ölümle karşı karşıya kaldığını göstermek için yeterli değildir. Zira bir geminin kırılması farklı derecelerde olabilir ve her kırılma ölüm tehlikesi doğurmayabilir. Bu noktada Şürünbülâlî, Molla Hüsrev'in örneğini eksik ve mutlaklaştırılmış bir yorum olarak değerlendirir. Şürünbülâlî, meseleyi şu ifadeyle açıklar:

"لَيْسَ كَسْرُهَا شَرْطًا، بَلْ كَذَلِكَ لَوْ تَلَاطَمَتِ الْأَمْوَاجُ وَخِيفَ الْغَرَقُ"

---

[40] Konu ile ilgili benzer tartışmalar farklı fıkıh kitaplarında da bulunmaktadır. Şürünbülâlî de Nehr'deki ibareye atıfla konuyu değerlendirmektedir. Söz konusu ifade için bk. Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muḥammed Mışrî, *en-Nehru'l-Fâiḳ Şerḥu Kenzü'd-Deḳâiḳ*, ed. Ahmet Azv el-İnaye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 2/406.

[41] Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/380.

[42] Molla Hüsrev'in maraz-ı mevt kapsamında değerlendirdiği tasarruf örnekleri, Hz. Osman b. Affân'a nispet edilen bir uygulama ile paralellik arz etmektedir. Rivayete göre, Hz. Osman kuşatma altında bulunduğu sırada —yani fiilen ölüm tehdidiyle karşı karşıyayken— eşini boşamış, ancak bu boşama Hz. Ali tarafından ölüm korkusu ile yapılmış bir tasarruf olarak değerlendirilmiştir. Hz. Ali, kadının Hz. Osman'dan miras alabileceğini beyan ederek, bu boşamanın miras hukukunu ortadan kaldıran bir işlem sayılamayacağını ifade etmiştir. Bu örnek, Hanefî mezhebindeki talâk-ı fârr anlayışının erken döneme dayanan bir uygulama ile temellendirilebileceğini göstermektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/155.

[43] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.

Yani "(ölüm hastalığı hükmü için) geminin kırılması şart değildir; aynı şekilde dalgalar gemiye çarpar ve boğulma korkusu hâsıl olursa da bu hüküm geçerli olur."[44] Burada dikkat çeken nokta, Şürünbülâlî'nin ölüm tehlikesini yalnızca fiziksel bir vakıa olarak değil, bu tehlikenin kişi nezdinde ciddi bir korku ve kaçınılmazlık hali yaratması üzerinden değerlendirmesidir. Dolayısıyla ölüm hastalığı kapsamına giren durumların tespitinde yalnızca dışsal fiziki şartlara değil, aynı zamanda durumun bireyde oluşturduğu ruhsal ve psikolojik etkilerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur.

Bu bağlamda Şürünbülâlî, geminin kırılması gibi dışsal bir fiilin ancak belirli şartlarla – örneğin geminin açık denizde olması, dalgaların çarpması, kurtulma imkânının kalmaması ve boğulma endişesinin ortaya çıkması gibi– ölüm tehlikesi anlamına gelebileceğini ifade eder.[45] Böylelikle o, ölüm hastalığına dair örneklemede nesnel durumu değil, öznel tehlike algısını ve muhtemel sonucu esas alarak fıkhî hükmün daha hassas bir temele oturtulmasını savunur.

Sonuç olarak, Şürünbülâlî'nin bu eleştirisi, yalnızca Molla Hüsrev'in örneklemesine karşı yapılan bir düzeltme değil; aynı zamanda fıkhî kıstasların belirlenmesinde olayların çok boyutlu bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğine dair metodolojik bir öneri olarak da okunabilir. Bu yaklaşım, fıkhın yalnızca lafzî sınırlarda değil, aynı zamanda aklî ve reel değerlendirmeler çerçevesinde yorumlanması gerektiğini ortaya koyması bakımından kayda değerdir.

6.3. "Kadın Erkek Gibidir" İfadesine Yönelik Eleştirisi

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde ölüm hastalığı bağlamında hüküm inşa ederken, tanımlarını büyük ölçüde erkeği esas alarak şekillendirir. Bu yaklaşım, ilk bakışta makul bir yorum olarak değerlendirilebilir; zira söz konusu mesele *talâk* gibi doğrudan kocanın tek taraflı hakkına dayanan bir konuyla ilgilidir. Erkeğin boşama yetkisine sahip olduğu klasik fıkhî çerçevede, erkek merkezli bir örneklendirmenin yapılması, yöntemsel olarak izah edilebilir görünmektedir. Ancak Molla Hüsrev'in izleyen cümlelerinde yer verdiği, "Kadın da zikredilen yerlerin tamamında erkek gibidir (وَالْمَرْأَةُ فِي جَمِيعِ مَا ذُكِرَ كَالرَّجُلِ)" ifadesi, bu iyimser yorumu geçersiz kılan bir genelleme teşkil eder. Molla Hüsrev bu hükümle, ölüm hastalığının sonuç doğuracağı fıkhî meselelerde kadın ile erkeğin aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Örnek olarak, bir kadının ölüm hastalığı hâlinde bulûğ muhayyerliğini kullanması ya da irtidat etmesi hâlinde, bu işlemleri miras kaçırma niyetiyle gerçekleştirmiş olması kuvvetle muhtemel olduğu için kocasının onun mirasçısı olacağı yönünde bir değerlendirme sunar.[46] Bu tür örneklemeler, kadın ile erkeğin ölüm hastalığı hükümleri bakımından aynı düzlemde ele alındığını açıkça göstermektedir.

Şürünbülâlî ise bu yaklaşımı ciddi biçimde eleştirir. Ona göre Molla Hüsrev'in söz konusu genellemesi, dikkatli ve özenli bir fıkhî çıkarım olmaktan uzaktır. Nitekim bu ifadeyi "tesâmuh" (ihmalkârlık, dikkatsizlik) olarak nitelendirerek bir nevi eleştiri sayılabilecek bir tutum sergiler. Şürünbülâlî, "Kadın zikredilen yerlerin tamamında erkek gibidir" ifadesinin ev dışındaki maslahatlarını göremeyecek derecede hasta olma şartının erkek gibi kadın için de geçerli olduğunu vehmettirdiğini ileri sürer.[47] Esasen bu tür genellemeler, erkek ve kadının toplumsal ve fizyolojik farklılıklarını göz ardı etmekte ve hüküm inşasında belirsizliğe yol açmaktadır.

Şürünbülâlî'nin bu tenkiti yalnızca metne yönelik yüzeysel bir düzeltme değil, aynı zamanda fıkıh metodolojisine yönelik daha derinlikli bir katkı sunduğunu da göstermektedir. Onun

---

[44] Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.

[45] Serahsî ve İbn Nüceym de benzer ifadelerle konuyu değerlendirmektedir. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/168; İbn Nüceym, *Baḥrü'r-râik*, 4/51.

[46] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.

[47] Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.

yaklaşımı, fıkhî hükümler inşa edilirken yalnızca lafzî ifadelerden değil, sosyal bağlamlardan da hareket edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği bu eleştiri, hem mezhep içi akademik tenkit geleneğinin canlılığını hem de fıkhî düşüncenin sosyal gerçekliklerle ilişkisini kurma çabasını yansıtmaktadır. Onun bu tutumu, Hanefî mezhebi içinde içtihadî çoğulluğun nasıl geliştiğine ve fıkhî düşüncede disipliner derinliğin nasıl korunduğuna dair dikkate değer bir örnektir.

6.4. Doğum Sancısındaki Hamile Kadının Hükmü: Teemmül Gerektiren Bir İfade

Molla Hüsrev, ölüm hastalığı (*maraz-ı mevt*) bağlamında kadınların özel durumlarına değinirken, hamile kadını başlangıçta "sağlıklı kadın" gibi değerlendirmekte, fakat doğum sancısı başlarsa onun "hasta kadın" hükmüne geçeceğini ifade etmektedir. Gerekçesi ise şudur: Kadın doğum sancısı çekmediği sürece ölüm tehlikesi güçlü değildir; ancak sancılar başladığında bu tehlike artar.[48] Bu yaklaşımın, doğum sancısının kadında ölüm riskini ciddi oranda artırdığı kabulüne dayandığı anlaşılmaktadır.[49]

Şürünbülâlî, bu değerlendirmeyi tenkit eder ve "bu ibare üzerinde düşünmek gerekir (في مفهومه تأمل)" diyerek, klasik fıkıh geleneğinde sıklıkla kullanılan bir şekilde nazarî itirazda bulunur. Ardından açıkça şunu belirtir:

> "Zira bilinen odur ki, doğum sancısıyla ölüm olasılığı artmaz; doğum sancısı çeken bir kadının ölmesi yaygın ya da galip bir durum değildir (إِذْ الْمَعْلُومُ أَنَّهُ لَا يَغْلِبُ الْهَلَاكُ بِالطَّلْقِ، وَالْفَارُّ مَنْ غَالِبُ حَالِهِ الْهَلَاكُ)."[50]

Bu ifade, Şürünbülâlî'nin yalnızca fıkhî bir ayrım yapmadığını; tıbbi gözleme veya örfî bilgiye de başvurarak hüküm inşasında gerçekçi bir zemin aradığını gösterir. Ona göre talâk-ı fârr yani ölüm korkusuyla yapılan boşama, ancak "ölüm tehlikesi galip olan" durumlarda geçerlidir. Oysa doğum sancısı, her ne kadar zahiren zahmetli bir hâl olsa da, galip olarak ölümle sonuçlanma ihtimali taşımaz. Bu durumda, kadın hakkında ölüm hastalığı hükmü verilmesi metodolojik olarak doğru değildir. Doğum sancısı her kadında görülmesine rağmen genellikle ölümle sonuçlanmadığı için, doğum eylemini bu kategoride değerlendirmek isabetli değildir.

Şürünbülâlî'nin kullandığı "في مفهومه تأمل" (üzerinde düşünmek gerekir) ifadesi, doğrudan "yanlıştır" demekle birlikte, açık bir akademik eleştiriyi temsil eder. Bu üslup, müellifin hem selefe karşı saygısını korumasını, hem de görüş bildirme cesaretini ortaya koyar. Eleştirisinin devamında ise lafzî bir hata değil, içeriksel ve illete dayalı bir isabetsizlik olduğunu dile getirerek, Molla Hüsrev'in bu noktada kıyasî muhakemeyi doğru kuramadığını ima eder.

Şürünbülâlî'nin eleştirileri sadece pratik hükümlere dair değil, aynı zamanda fıkıh usulü açısından da önemlidir. Onun yaptığı değerlendirme, hüküm istinbatında örfün, durumun ve muhatabın özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini ortaya koyar. Bu da Şürünbülâlî'nin sadece mukallit bir haşiye yazarı olmadığını, aynı zamanda yorumlayıcı ve ictihad sınırlarını zorlayan bir müctehid olduğunu gösterir.

---

[48] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.

[49] Esasen Hanefî fıkıh kitaplarında benzer değerlendirmeler vardır. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 6/168; Ebû Muhammed Osmân b. Ali Zeylaʿî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik* (Bulak: Matbaʿatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 2/248; ʿAlâüddîn Ebû Bekr b. Mesʿûd b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiʿu's-ṣanâiʿ fî tertîbi'ş-şerâiʿ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 3/224; İbn Nüceym, *Baḥrü'r-râiḳ*, 4/51. Dolayısıyla bu konunun zamana ve fakihin değerlendirmesine göre değişen bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

[50] Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.

6.5. Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e Yönelik Metinsel ve Metodolojik Eleştirileri

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde ölüm hastalığında (maraz-ı mevt) karısını boşayan bir kimsenin vefatı durumunda, kadının ona mirasçı olup olamayacağına dair önemli bir fıkhî meseleye temas eder. Ona göre boşama bâin türden ise, kadın iddet süresi içinde bulunuyorsa miras hakkı doğar. Ric'î boşamada ise evlilik hukuken devam ettiği için kadın, vefat anında iddette bulunmak kaydıyla her hâlükârda mirasçıdır. Molla Hüsrev, bu hükmü açıklarken evliliğin miras için "sebep" teşkil ettiğini, ancak bâin talâk ile bu sebebin ortadan kaldırılmak istendiğini, bu isteğin ise fıkıh tarafından geçersiz sayıldığını belirtir. Ancak bu açıklamalardaki bazı eksiklikler, Şürünbülâlî'nin dikkatli nazarından kaçmaz. O, hem metnin lafız yapısına hem tertip düzenine hem de fıkhî tutarlılığına yönelik birtakım eleştiriler yöneltir. Bu bağlamda onun eleştirilerini üç başlıkta toplayabiliriz.

6.5.1. İddetin Bâin Talâk İddeti Olduğunun Metinde Açıkça Belirtilmesi

Molla Hüsrev, *Gurer* metninde talâk-ı fârr ile boşanmış kadının, kocasının kadının iddet hâlindeyken ölmüş olması şartıyla mirasçı olabileceğini ifade eder. Ancak şerhte bu iddetin *bâin talâk iddeti* olduğunu belirtmekte ve konuyu bu bağlamda açıklamaktadır.[51] Şürünbülâlî ise bu noktada metne yönelik dilsel ve teknik bir eleştiride bulunur. Ona göre, bu tür önemli bir hususun, yani boşamanın bâin olması gerektiğinin, şerhte değil doğrudan metnin içerisinde açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Çünkü kadının mirasçılığı, boşamanın ric'î mi yoksa bâin mi olduğu sonucuna göre doğrudan etkilenmektedir. Eğer metinde sadece "iddet" ifadesiyle yetinilir ve bunun bâin iddet olduğu açıklanmazsa, okuyucunun ric'î boşamayı da aynı kapsamda değerlendirmesi mümkündür. Bu da, fıkhî hükmün yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilir.

Şürünbülâlî'nin bu eleştirisi yalnızca içeriğe yönelik değildir; aynı zamanda metodolojik bir hassasiyeti de ortaya koyar. Ona göre fıkıh metinlerinde hükmün dayandığı lafızlar, açık, kesin ve hiçbir tereddüde yer bırakmayacak biçimde ifade edilmelidir. Bu sebeple Molla Hüsrev'in kullandığı ifadeyi yeterince net bulmaz ve metnin daha doğru anlaşılabilmesi için kendi önerdiği yeni bir cümle kalıbının kullanılmasını teklif eder. Şürünbülâlî'ye göre bâin talâk kaydı mutlaka metne dâhil edilmelidir. Ayrıca metne ilave edilen bu kaydın şerhte şu şekilde de açıklanmasının daha uygun olacağını belirtir: "Müellif, metindeki talâkı bâin talâk ile kayıtlamıştır; zira ric'î talâk durumunda kadın, boşamanın sağlıklı ya da hastalık hâlinde gerçekleşmiş olmasına bakılmaksızın mutlak surette mirasçıdır."[52]

Bu yaklaşım, Şürünbülâlî'nin sadece metnin içeriğine değil, aynı zamanda lafızların düzenine ve ifade biçimine de usûlî bir dikkatle yaklaştığını gösterir. O, metnin okuyucuda oluşturacağı fıkhî anlayışı önemser ve bu nedenle metinle kurduğu ilişkiyi salt bir açıklama faaliyetiyle sınırlamaz. Bu durum, onun bir muhaşşî olarak metni açıklamanın ötesine geçip, gerektiğinde metne müdahale edebilen bir fakih kimliğiyle hareket ettiğini de ortaya koyar.

6.5.2. Sebep ve Hüküm Arasındaki Bağlantının Eksikliği

Şürünbülâlî, Molla Hüsrev'in "Çünkü evlilik bağı, kadının onun ölüm hastalığı hâlindeyken mirasçı olmasının sebebidir" şeklindeki ifadesini[53] yetersiz bulur.[54] Şürünbülâlî Molla Hüsrev'in söz konusu ibaresi için "güzel değil" ifadesini kullanır.[55] Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği

---

51 Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.
52 Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.
53 Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.
54 Vankulu da hâşiyesinde Molla Hüsrev'in ifadesinde karışıklık (teşevvüş) bulunduğunu belirtir. Bk. Mehmed b. Mustafa el-Vânî Vankulu, *Nakdü'd-Dürer* (Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 231184), vr. 86b.
55 Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.

bu eleştiri, ibarenin lafzının fıkhî hükmü yeterince kuşatıp kuşatmadığı noktasında yapılan dikkatli bir tenkittir. Molla Hüsrev'in "Evlilik bağı, kadının ölüm hastalığı sırasında mirasçı olmasının sebebidir" şeklindeki bu ifadesi, ilk bakışta doğru görünse de Şürünbülâlî'ye göre bu lafız, hükmün kapsamını daraltmaktadır. Zira evlilik bağı (zevciyye), sadece ölüm hastalığı hâlinde değil, ani ölüm gibi durumlarda da kadının mirasçı olmasının esas sebebidir. Dolayısıyla mirasın yalnızca maraz-ı mevt ile ilişkilendirilmesi, teknik anlamda hükmün dayanağını eksik yansıtır.

Bu nedenle Şürünbülâlî, lafzın daha kapsayıcı bir şekilde kurulması gerektiğini savunur ve bunun yerine "evlilik bağı, kadının ölüm hastalığı sırasında kocasının malı üzerindeki hakkının sebebidir" şeklindeki bir ifadenin daha doğru olduğunu söyler. Böylece hem ölümün şekliyle sınırlı kalmayan bir miras gerekçesi sunulmakta hem de boşama gibi tasarrufların sonuçlarıyla doğrudan bağlantı kurulmaktadır. Şürünbülâlî'nin bu yaklaşımı, yalnızca metni yorumlamakla kalmayıp, metnin lafzî yapısını da hükmün istikametinde şekillendirmeye çalışan bir titizliği yansıtır.

6.5.3. Metin Tertibine Yönelik Eleştiri: Konunun Karmaşık Sunumu

Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştirilerden biri de, *bâin* ve *ric'î* talâk konularının birbiriyle ilişkili olmayan yerlerde karmaşık şeklinde sunulmasıdır.[56] Özellikle bâin talâka dair meselelerin hemen ardından ric'î talâka ilişkin bir meselenin veya hükmün getirilmesi -veya bunun tersi- Şürünbülâlî'ye göre okuyucunun zihninde mana karışıklığına yol açmaktadır. Nitekim bu iki talâk türü, hem hüküm hem de sonuç itibarıyla ciddi farklılıklar arz etmekte ve aralarındaki sınırın korunması önem taşımaktadır.[57]

Şürünbülâlî, Molla Hüsrev'in bazı cümleleri yanlış sırada sunduğunu ifade eder. Özellikle bâin talâkta kocanın kastını (mirası iptal etme amacı) açıklayan bölümün, diğer hüküm cümlelerinden önce gelmesi gerektiğini, aksi takdirde mantıksal bağların zedelendiğini belirtir. Ayrıca müellifin "koca karısından önce ölürse kadının ona mirasçı olacağı" ifadesini bâin boşama bağlamında sunması da yanıltıcıdır; çünkü bu hüküm ric'î boşamaya aittir. Bu tür sunum hatalarının, ya metni ilk defa tertip eden kâtibin ya da sonraki müstensihlerin ihmaliyle ortaya çıkmış olabileceğini de ihtiyatla belirtir. Ayrıca Şürünbülâlî, sadece eleştirmekle kalmaz; daha açık, sade ve tertipli bir sunum önererek metin inşasında didaktik kaygıyı önceleyen bir yaklaşım sergiler.[58]

Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği bu çok yönlü eleştiriler, onun metni sadece açıklamakla yetinen bir muhaşşî olmadığını; aksine, metni sorgulayan, gerektiğinde yeniden şekillendiren bir bakış açısıyla hareket ettiğini gösterir. Lafzın açıklığı, tertip düzeni, kavramsal tutarlılık ve hüküm-sebep ilişkisindeki mantıksal denge gibi fıkhî metodolojinin temel ilkelerini gözeten bu eleştiriler, klasik fıkıh literatüründe metne müdahil olma düzeyinde yapılan nadir yorumlardan biri olarak dikkat çeker. Bu yönüyle Şürünbülâlî, Hanefî fıkhında sadece nakledici değil, metni yeniden düzenlemeye dönük önerileriyle dikkat çeken bir hukukçu kimliğiyle öne çıkar.

---

[56] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/381.

[57] Nitekim Sağîrzâde de hâşiyesinde bu konu ile ilgili Molla Hüsrev'in ifadelerinde takdim ve tehir açısından açık bozukluklar bulunduğunu ifade etmektedir. Abdullah Efendi Sağîrzâde, *Şifâ'ü'l-Âlâm fi Şerhi Düreri'l-Hukkâm* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 239429), vr. 138b-140a.

[58] Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-ahkâm*, 1/381.

Sonuç

Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eseri etrafında şekillenen şerh-haşiye geleneği, Osmanlı fıkıh düşüncesinde metin-merkezli bir ilmî üretimin sürekliliğini ortaya koyarken, bu metinlere yönelik eleştirel okumalar ise mezhep içi içtihadî dinamizmi gözler önüne sermektedir. Bu eser etrafında gelişen şerh ve haşiye geleneği, hem metnin anlaşılmasını kolaylaştırmış hem de mezhep içi tartışmaların metodolojik bir zemin üzerinde yürütülmesini mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, Şürünbülâlî'nin *Ḥâşiyetü Gunyeti Ẕevi'l-Aḥkâm 'alâ Düreri'l-Ḥükkâm* adlı haşiyesi, sadece bir açıklama ve izah çabası değil; aynı zamanda metni içerik ve yöntem bakımından sorgulayan bir eleştirel fıkıh metni niteliği taşımaktadır.

Şürünbülâlî'nin özellikle talâk-ı fârr meselesi etrafında yaptığı değerlendirmeler, onun fıkhî düşüncede sadece nakilci değil, aynı zamanda muhakkik ve müstakil görüş geliştirme yetisine sahip bir fakih olduğunu ortaya koymaktadır. Molla Hüsrev'in ölüm hastalığına dair verdiği tanımların kadın ve erkeğin toplumsal ve kültürel konumunu göz ardı ettiğine dair eleştirileri, Şürünbülâlî'nin metne sadece lafzî düzeyde değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bağlamı dikkate alan derinlikli bir bakışla yaklaştığını göstermektedir. Özellikle kadının ölüm hastalığına dair tanımda, ev dışı görevleri esas alan kıstaslara karşı ev içi fonksiyonların ölçü alınması gerektiği yönündeki önerisi, önemli bir örnek teşkil eder. Aynı şekilde doğum sancısındaki kadının ölüm riski taşıyıp taşımadığına dair tartışmada, sadece fıkhî teamüle değil, örfî bilgiye ve tıbbi realiteye de başvurması, hüküm inşasında çok boyutlu bir yöntem benimsediğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'in metnine yönelik tertip eleştirileri, bâin ve ric'î talâkın birbirine karışmaması gerektiğine dair vurguları, metinde geçen "kadın da erkek gibidir" gibi genellemeleri "tesâmuh" olarak nitelemesi ve lafzî muğlaklıklara karşı sarih ifadeler talep etmesi; onun sadece fıkhî içerikle değil, aynı zamanda metinsel düzen, teknik tutarlılık ve didaktik sunumla da ilgilendiğini göstermektedir. Bu yönüyle Şürünbülâlî metne müdahale eden, yeniden kurgulayan ve mezhep içi yerleşik yorumları dahi sorgulayan bir hukuk düşünürü kimliği sergilemektedir.

Talâk-ı fârr bağlamında yapılan bu detaylı analiz, yalnızca bir meseleye dair görüş ayrılıklarını ortaya koymakla kalmamış; aynı zamanda fıkhî düşüncenin dinamik, tartışmaya açık ve toplumsal bağlamla sürekli ilişki hâlinde gelişen bir yapıya sahip olduğunu da göstermiştir. Şürünbülâlî'nin Molla Hüsrev'e yönelttiği eleştiriler, hem dönemin ilmî zihniyetini hem de Hanefî mezhebi içerisindeki içtihadî çoğulluğun sınırlarını görme açısından son derece öğretici niteliktedir. Onun yaklaşımı, bir yandan klasik fıkhî birikimi sahiplenirken, diğer yandan bu birikimi sorgulayan, yorumlayan ve gerektiğinde tashih eden bir metodolojik bilinçle hareket etmektedir.

Sonuç olarak Şürünbülâlî, *Dürerü'l-Hükkâm* haşiyesi aracılığıyla sadece bir eseri şerh etmemiş; aynı zamanda Hanefî fıkhına dair eleştirel ve kurucu bir bakış geliştirmiştir. Bu tavır, Osmanlı fıkıh geleneğinde haşiye yazımının yalnızca bir açıklama faaliyeti değil, aynı zamanda ilmî bir tartışma zemini olarak işlev gördüğünü; metin merkezli hukukî düşüncenin ise sürekli yeniden üretim ve tashih süreci içerisinde canlı kaldığını göstermektedir. Şürünbülâlî'nin bu birikimi, çağdaş fıkıh çalışmalarında metinle kurulan ilişkinin şekli kadar niteliğinin de önemine dikkat çeken örnek bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-hükkâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Arı, M. Salih. "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1994), 170-178.

Ayğan, Abdurrahim. *Dürer Kitabı Çerçevesinde Molla Hüsrev'in Fıkhi Görüşleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Badır, Seyit. *Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Bakkal, Ali. "Maraz-ı Mevt". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/39-41. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ceylan, Hadi Ensar. *Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Fürû'a Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Çinar, Fatih. *İslam Aile Hukuku Bağlamında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Görüşleri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.

Efendi, Ali Haydar. *Dureru'l-ḥukkâm fî şerḥi mecelleti'l-aḥkâm*. ed. Fehmî el-Ḥuseynî. b.y.: Dâru'l-Cîl, 1991.

Ençakar, Orhan. "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 223-277.

Ençakar, Orhan. "Osmanlı'da Şerh-Hâşiye Geleneği: Dürer Hâşiyeleri Örneği". *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*. ed. Mürteza Bedir vd. 80-117. İstanbul: İSAR Yayınları, 2017.

el-Haddad, Taha Abdullah Ahmed. "Hükmü Mirasi'l-Mutallaka fi Marazi'l-Mevti Talaken Ba'inen Dirasetun Mukarinetun Beyne'ş-Şeri'ati'l-İslamiyye ve'l-Kavanini'l-Vaz'iyye". *BALAGH: Journal of Islamic and Humanities Studies* II/2 (2022), 21-46.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr şerhi Tenvîru'l-ebsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

İbn Ḳudâme, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî el-Maḳdisî. *el-Muġnî*. Ḳâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî. *el-Baḥrü'r-râʾiḳ şerḥu Kenzi'd-deḳâʾiḳ*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muḳteṣid*. Ḳâhire: Dâru'l-Ḥadîs̱, 2004.

İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Şerhu Fethu'l-kadîr*. ed. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 2003.

İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kara, Betül. *Dürerü'l-Hükkam Fî Şerhi Gureri'l-Ahkam'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkhî Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Kâsânî, ʿAlâüddîn Ebû Bekr b. Mesʿûd b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kaydu, Ekrem. "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 201-210.

Koca, Ferhat. *Molla Hüsrev*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/252-254. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Korkmaz, Ömer. "Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/1 (2019), 237-250. https://doi.org/10.30627/cuilah.538855

Mehmed Zihni. *Nimet-i İslam*. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1978.

Mışrî, Sirâcüddîn ʿÖmer b. İbrâhîm b. Muḥammed. *en-Nehru'l-Fâiḳ Şerḥu Kenzü'd-Deḳâiḳ*. ed. Ahmet Azv el-ʿİnaye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2002.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Muhibbî, Muhammed el-Emîn el-. *Ḫulâṣatü'l-eser fî aʿyâni'l-ḳarni'l-ḥâdî ʿaşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Orhan, Fatih. *Hanefi Fıkhında Aile Hukuku*. Ankara: Günce Yayınları, 2023.

Özen, Şükrü. "Bir Mirasın Gölgesinde Velâ Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganîzâde Mehmed Nâdirî'nin Şeyhülislâma Mektubu". *Osmanlı Araştırmaları* 41 (2013), 71-124.

Özen, Şükrü. "Molla Hüsrev'in Velâ Meselesi ile İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) - Bildiriler*. 325-393. Bursa, 2013.

Özer, Hasan. "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 173-207.

Sağîrzâde, Abdullah Efendi. *Şifâ'ü'l-Âlâm fî Şerhi Düreri'l-Hukkâm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 239429.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şelli, Hatice Kübra. *Maraz-ı Mevt Halinde Yapılan Hukuki Tasarrufların Geçerliliği Problemi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî. *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm (Dürerü'l-hükkâm içinde)*. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Tahtâvî, Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâîl ed-Dûkātî. *Ḥâşiyetü't-Tahtâvî ʿalâ Merâḳı'l-felâḥ*. ed. Muḥammed Abdüaziz Ḫalidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1997.

Topal, Şevket. "Şürünbülâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. https://islamansiklopedisi.org.tr/surunbulali

Vankulu, Mehmed b. Mustafa el-Vânî. *Nakdü'd-Dürer*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 231184.

Yaşar, Mehmet Aziz. "İslâm Aile Hukukunda Boşanma Yetkisinin Kötüye Kullanılmasının Hükmü ve Hukukî Sonucu". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (2021), 89-124. https://doi.org/10.18498/amailad.855823

Zeylaʿî, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Bulak: Matbaʿatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.